

Валентина Кротенке

Національний педагогічний університет
ім.М.П.Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0002-6382-984X>

**ВЗАЄМОДІЯ З БАТЬКАМИ ЯК СКЛADOVA ЕФЕКТИВНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО
СУПРОВОДУ ДІТЕЙ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ**

В статті висвітлюється проблема психологічного супроводу батьків під час навчання дітей в інклюзивних класах. Здійснено аналіз принципу інклюзивної освіти та окреслено проблеми організації інклюзивної освіти в сучасній школі. Визначено, що однією з важливих проблем на шляху становлення інклюзивної освіти є проблема переформатування ставлення батьків до освітніх інновацій. Виділено основні принципи психолого-педагогічного супроводу батьків, визначено складові роботи з батьками. Запропоновано ефективні форми консультативно-корекційної допомоги батькам та приблизну тематику просвітницьких і організаційно-методичних заходів. Акцентовано увагу на спільних заняттях з батьками дітей, розвиток яких відбувається в межах норми і дітей з порушеннями психофізичного розвитку з опорою на описаний алгоритм роботи.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, психологічний супровід, консультативно-корекційна допомога, принципи інклюзивної освіти, адаптивна позиція.

Постановка проблеми визначається тим, що інклюзивний підхід в освіті обумовлений причинами різного характеру, сукупність яких можна охарактеризувати як соціальне замовлення, яке досягнуло відповідного рівня економічного, культурного та правового розвитку суспільства і держави. Даний етап пов'язаний з переосмисленням суспільством і державою свого ставлення до людей з інвалідністю, з визначенням не лише рівності їх прав, але й з усвідомленням свого обов'язку забезпечити таким людям рівні можливості перш за все в освіті.

Організація інклюзивної освіти передбачає зміни на ціннісному, моральному рівні. Проблеми організації інклюзивної освіти в сучасній школі пов'язані в першу чергу з тим, що школа як соціальний інститут орієнтована на дітей, здатних рухатися в темпі, який передбачено стандартною програмою, дітей, для яких типові методи педагогічної роботи є достатніми. З одного боку, масова освіта з її консервативною концепцією у вигляді порівняно однорідних за успішністю навчальних груп (класів), з мотивацією учіння на основі

нормативного оцінювання і міжособистісного порівняння, створює в реальності значні труднощі для реалізації ідеї інклюзивної освіти, з іншого боку, новий Державний стандарт початкової загальної освіти встановлює вимоги до результатів учнів, які включають готовність слухати співрозмовника і вести діалог; готовність визнавати можливість існування різних точок зору і права кожного мати свою; висловлювати свою думку і аргументувати свою точку зору і оцінку подій [2].

Аналіз актуальних досліджень зарубіжних (S.Hardiman, S.Gucrin, E. Fitzsimos - Ірландія; G.Szumski, M. Karwowski - Польща; A. Hendriks - Нідерланди; R. Mc-Conkey, S. Dowling - Великобританія; Семаго Н.Я., Альохіна СВ. - Росія) та вітчизняних (ААКолупаєва, З.Ленів, О.І.Дмитрієва та ін.) авторів з означеної проблеми показує, що інклюзивна освіта базується на таких пріоритетах, як пріоритет соціальної адаптації дитини на кожному віковому етапі; безперервність інклюзивного процесу на всіх вікових щаблях; відповідність освітніх задач і методів індивідуальним можливостям дитини і загальним закономірностям розвитку; пріоритет розвитку комунікативних компетенцій та умінь взаємодіяти на міжособистісному рівні; профілактика та терапія інвалідизації та ізоляції сім'ї особливої дитини. Сьогодні інклюзивний процес в освіті розуміють як спеціально організований освітній процес, що забезпечує включення і прийняття дитини з порушеннями психофізичного розвитку в середовище однолітків в загальноосвітньому закладі, навчання за адаптованими або індивідуальними освітніми програмами з урахуванням особливих освітніх потреб [4]. Ефективна реалізація означених пріоритетів буде ускладнюватись без спеціалізованого комплексного супроводу як інклюзивного процесу в цілому, так і його окремих структурних компонентів. Інклюзивна освіта потребує задоволення різноманітних потреб дитини із залученням континууму сервісів та гарантією безперервного супроводу в освітньому процесі.

На даний момент усі науковці в галузі інклюзивної освіти визначають супровід як одну з основних умов успішності інклюзивного процесу [6]. Аналіз сучасної наукової літератури з проблеми комплексного супроводу показує, що на даний час отримало широкого розповсюдження поняття про супровід як про різні технології надання спеціалізованої допомоги дитині в умовах регулярної освіти, технології взаємодії з іншими спеціалістами освіти, психологічною службою, з освітнім середовищем в цілому, як про стрижневу філософію і стратегію практичної психології [1]. В теорії супроводу одним із ключових положень виступає думка про те, що носієм проблеми розвитку дитини в кожному конкретному випадку є і сама дитина, і педагоги, і батьки, і найближче оточення.

Однією з суттєвих характеристик змін в освітньому просторі є позиція батьків як суб'єктів інклюзивного освітнього процесу. Саме взаємодія з батьками як складова ефективного психологічного супроводу дітей в умовах інклюзивної освіти і є **метою** нашого наукового пошуку. Самостійність мислення і активна позиція батьків визначають освітню траєкторію дитини з особливими освітніми потребами, партнерську позицію батьків по відношенню до школи та їх відповідальність за освітній результат.

Обговорення ідей інклюзивної освіти в умовах сучасної української школи зводиться, як правило, до дискусії стосовно надання батькам дітей з порушеннями психофізичного розвитку можливості вибору одного з двох шляхів соціально-реабілітаційного супроводу:

1} в рамках спеціально організованого корекційного простору спеціалізованої школи;

2) в умовах звичайної масової школи з усіма соціально-психологічними ризиками для нетипової дитини.

Перехід до нових форм організації навчально-виховного процесу у зв'язку зі зміною змісту освіти потребує спеціальної, досить тривалої підготовки. Головним завданням для практичних та спеціальних психологів на початковому етапі впровадження інклюзивної освіти є підготовка позитивного психологічного поля для успішного включення дітей з порушеннями психофізичного розвитку (надалі ППФР) в освітній простір масової школи. Цю підготовку доцільно проводити за наступними напрямками:

формування в соціумі нової філософії державної політики стосовно включення дітей з ППФР в єдиний освітній простір навчального закладу;

формування комунікативних компетенцій у педагогів, батьків і дітей в закладах, де впроваджується інклюзивна освіта;

розробка проекту включення дітей з ППФР в освітній простір навчального закладу.

Повинна відбутись відповідна трансформація уявлень та переконань учасників навчально-виховного процесу про можливості навчання дітей з ППФР в навчальних закладах, необхідно сприймати їх як рівних, а неоднорідність дитячого колективу сприймати як норму, як ознаку реальності. Причому корекційна спрямованість навчання в кожному окремому випадку повинна відповідати специфіці особливостей психофізичного розвитку конкретної дитини.

Перший маршрут передбачає активізацію збережених функцій дитини і розвиток її зони найближчого розвитку за участю корекційних педагогів та спеціальних психологів.

Другий маршрут активізує соціально-психологічні механізми взаємодії дитини з ППФР з середовищем і тільки після того - корекцію. Цей шлях може бути більш ефективним за умови професійно організованого психолого-педагогічного супроводу не лише дитини, але й її батьків.

Закон надає батькам право обирати форму навчання, освітній заклад, захищати права і інтереси дитини. Проте, на практиці, реалізація конституційного права на освіту натрапляє на перешкоди, які ускладнюють входження дитини в освітнє середовище.

Час від часу, на жаль, трапляються випадки порушення прав дітей-інвалідів. З одного боку, батькам відмовляють в прийомі до школи, з другого - останнім часом з'явилась примусова формальна інтеграція дітей-інвалідів в середовище здорових дітей без створення спеціальних освітніх умов, коли з метою економії інтернати розформовуються, дітей переводять у звичайні навчальні заклади, але умови для їх розвитку не створюють. До того ж, далеко не всі учасники освітнього процесу сьогодні готові прийняти до своєї спільноти дитину з ППФР. Така неготовність пояснюється психологічними, морально-етичними і матеріально-технічними причинами. При цьому і самі батьки дітей-інвалідів надають перевагу домашньому навчанню, яке не сприяє отриманню дитиною якісної освіти, а головне - призводить до труднощів в її соціальній адаптації і інтеграції в суспільство. В той же час значна кількість батьків дітей-інвалідів надають перевагу інклюзивному навчанню і труднощі, які виникають їх не лякають.

Звідси випливає одне з першочергових завдань - формування в суспільстві толерантного ставлення до людей з недоліками в фізичному і (або) психічному розвитку, яке обумовить не лише спільне існування, але й повноцінне якісне життя, незалежно від стану здоров'я.

В сучасній психології та педагогіці вже закріпився термін «супровід інклюзивної освіти», який розуміють як:

- вид соціального патронажу як цілісної і комплексної системи соціальної підтримки і психологічної допомоги, яка здійснюється в рамках діяльності соціально-психологічних служб;
- інтегративна технологія, змістом якої є створення умов для відновлення потенціалу розвитку і саморозвитку сім'ї та особистості її членів, в результаті - ефективного виконання сім'єю своїх основних функцій;
- процес особливих відносин між тими, хто надає допомогу і тими, хто її потребує.

Тому, на нашу думку, при переході до інклюзивної освіти особливо важливо організувати роботу не тільки з педагогами і дітьми, але й з батьками. Аналіз сучасних наукових досліджень та власний досвід роботи дозволяють стверджувати, що супроводу потребують батьки обох категорій дітей - і здорових і з ППФР.

Виходячи з вищесказаного, можна спробувати виділити наступні основні принципи психолого-педагогічного супроводу батьків:

- рекомендаційний характер порад з боку психолога;
- пріоритет інтересів дитини; безперервність супроводу;
- комплексний підхід (мультидисциплінарність) до супроводу, який передбачає узгоджену роботу всіх спеціалістів, включених в єдину організаційну модель з єдиною системою методів.

Найбільш пріоритетними напрямками роботи з батьками є круглі столи, семінари, тренінги, корекційні заняття, підготовка і розповсюдження буклетів, оформлення стендового матеріалу.

В роботі з батьками доцільно виділити три основні складові:

- 1) підтримка батьків дітей з ППФР при переході до інклюзивної освіти;
- 2) підготовча робота з батьками здорових дітей;
- 3) спільні заняття.

Супровід батьків дітей з ППФР і відповідно особливими освітніми потребами під час переходу до інклюзивної освіти повинен будуватись з урахуванням наступних аспектів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що у батьків, які виховують особливу дитину, незважаючи на варіативність відхилень від норми, багато спільного. Всі вони живуть зі своєю проблемою, і проблема ця у більшості випадків лише їх. Сім'ям дітей з ППФР (за умови збереженого інтелекту) властиве викривлення суб'єктивного образу світу - уявлень про ставлення до себе і до оточуючого світу в цілому. Як результат - спрацьовує механізм психологічного захисту, який проявляється у відчуженні і порушенні адаптації людини до життя. Серед деформацій образу світу, які зустрічаються найчастіше є «комплекс жертви», який проявляється в апатії, відмові від відповідальності за себе та інших, безпорадності, зниженні самооцінки та «комплекс знедоленості», для якого характерна соціальна індиферентність, відгородженість, звичка розраховувати

тільки на себе. І в тому, і в інших випадках люди наповнені катастрофічних очікувань і передчуттів, побоюються негативного впливу на своє життя будь-яких подій. Це поєднується з зовнішнім локусом контролю - екстернальністю, тобто схильністю пояснювати основну частину життєвих невдач зовнішніми обставинами («так склалась обставина»). Таке емоційне самопочуття негативно впливає на душевний спокій як батьків, так і їх дітей, на їх відносини з оточенням та посилює соціально-психологічні і особистісні конфлікти.

Достатньо ефективним при реалізації першого напрямку роботи ми вважаємо обговорення конкретних прикладів - історій про дітей з інвалідністю і їх батьків, які змогли успішно адаптуватись і навчаються в масових школах. Одним з результатів психологічного супроводу батьків і, як наслідок, самих дітей з ППФР має стати нова життєва якість батьків - адаптивність, тобто здатність самостійно досягати відносної рівноваги у відносинах з собою і оточуючими, як в благоприємних, так і в екстремальних життєвих ситуаціях. Адаптивність передбачає прийняття життя (і себе як його частини) в усіх проявах, відносну автономність, готовність і здатність змінюватись в часі і змінювати умови свого життя - бути його автором.

На етапі просвітницької роботи, спрямованої на формування адаптивної позиції у батьків дітей з ППФР важливо ознайомити їх з загальними проблемами психічного розвитку особливих дітей. Слід знайомити батьків з прийомами реагування на особливості поведінки як їх дитини, так і її однолітків. Крім того, розвиток і виховання дитини з ППФР потребує спеціальних знань про тип порушення, його наслідки і потенційні можливості дитини. Батькам необхідно надавати практичні рекомендації стосовно вирішення повсякденних проблем, пов'язаних з виховним процесом, знайомити з досвідом інших батьків, які успішно вирішили подібні проблеми.

Головне завдання спеціального психолога в роботі з сім'єю полягає в тому, щоб батьки змогли побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, визначити можливі труднощі соціального розвитку, які виникають на різних вікових етапах, а також свою роль в процесі психолого-педагогічного супроводу дитини.

Крім того, психолог повинен (звичайно в коректній і тактовній формі) допомогти батькам позбавитись від ілюзій стосовно майбутнього дитини. Разом з тим він має підсилити віру батьків в можливість і перспективу розвитку дитини, в те, що правильно організований корекційний вплив дозволить оптимізувати подальший інтелектуальний і особистісний розвиток дитини. У разі необхідності психолог також повинен здійснювати корекцію психічних станів батьків, маючи на меті профілактику їх невротизації. Цього можна досягти надаючи індивідуальні консультативні послуги для батьків.

В рамках консультативно-корекційної допомоги батькам у вирішенні проблем психолог може використовувати різні форми роботи, наприклад:

- система тренінгових вправ, спрямованих на формування і розвиток почуття батьківської любові;
- психокорекційна робота з матерями дітей з ППФР;
- групові психокорекційні заняття на тему: «Гармонізація сімейних відносин»;
- письмові форми викладення проблеми - есе, роздуми на теми: «Мій життєвий шлях», «Моя проблема», «Історія життя моєї дитини».

Тематику просвітницьких і організаційно-методичних заходів можуть складати наступні актуальні проблеми:

емоційні переживання батьків при народженні хворої дитини;
образ дитини і стилі батьківського виховання;
корекція неконструктивних установок батьків по відношенню до педагогів і інших спеціалістів, які працюють з дитиною;
навчання батьків корекційно-розвивальній взаємодії з дитиною;
що таке «успіх» у вихованні дитини з інтелектуальною недостатністю і як навчити батьків відчувати свою успішність;
психотерапевтичні мішені і тактики психологічного консультування батьків.

Батьки здорових дітей часто висловлюють побоювання стосовно того, що розвиток їх дітей може затримуватись через присутність поряд тих, хто потребує значної підтримки. Важливо при роботі з даною категорією батьків донести до них вже накопичений досвід, який доводить, що успішність здорових дітей не стає гіршою, а часто їх показники підвищуються саме в інтеграційних умовах.

Основу роботи з батьками здорових дітей має складати цикл занять, спрямованих на розвиток толерантності. В роботі з батьками здорових дітей слід дотримуватись підходу, який визначає толерантність як свідоме допущення суб'єктом будь-чого, що їм не схвалюється; як добровільне утримання від вчинення перепон «іншому»; як повага і визнання рівності, відмова від домінування і насилля, визнання багатомірності і різноманітності людської культури, норм поведінки; відмова від зведення цієї різноманітності до одноманітності або переважання будь-якої однієї точки зору.

Основною метою занять є формування установок розуміння і прийняття чужої думки, вміння проявити емпатію, елементарно налагоджувати контакти. Тренінгові вправи, які складають зміст даного блоку роботи, повинні бути спрямовані на вирішення наступних завдань: усвідомлення власної унікальності і унікальності інших; розвиток уміння розуміти почуття, емоції, дії, ставлення інших людей; оволодіння умінням співпереживати через встановлення емоційного контакту та регулярного спілкування.

Основною метою спільних занять є надання батькам відповіді на питання «що таке інклюзивна освіта». Вважаємо доцільним організувати спільну роботу з батьками обох категорій дітей, спираючись на наступний алгоритм.

I. Просвітницький блок:

1) інформаційний блок - повинен дати відповідь батькам на питання «що таке інклюзивна освіта», її основні принципи; надати інформацію про особливості дітей з ППРФ; окреслити переваги інклюзії дітей з порушеннями розвитку, можливі труднощі і проблеми;

2) законодавчий блок - дозволить батькам отримати інформацію про права дітей взагалі і інвалідів зокрема; про українське і міжнародне законодавство, що забезпечує рівний доступ дітей до освіти; про те, яку законодавчу базу треба мати, щоб вибудувати систему інклюзивної освіти; яка роль відводиться батькам, а яка - самим дітям; через які інстанції треба пройти дитині, щоб потрапити в загальноосвітній заклад; як вибудовується графік занять дитини і які умови створюються для того, щоб дитині було комфортно в школі.

II. Психологічний блок - повинен допомогти батькам і «хворих» і «здорових» дітей вирішити проблеми і труднощі психологічного характеру:

1) руйнування бар'єрів, стереотипів - передбачає розгляд існуючих стереотипів по відношенню до людей з інвалідністю та підходів до розуміння проблем інвалідності; вироблення основних напрямків руйнування бар'єрів;

2) набуття навичок, які б допомогли в покращенні процесу ведення перемовин з представниками освіти і шкільних адміністрацій.

III. Блок обміну досвідом:

1) спільне обговорення досвіду зарубіжних країн щодо інклюзивної освіти;

2) спільне обговорення проблем і труднощів, з якими довелось зіштовхнутись під час переходу до інклюзивної освіти;

3) спільне обговорення конкретних прикладів-історій про дітей з інвалідністю, які успішно навчаються в масових школах.

Спільні заняття дозволяють реалізувати основний принцип інклюзії «Інший - не означає гірший!» та захистити права дітей з ППРФ на рівний доступ до освіти і спілкування з однолітками. Робота, побудована подібним чином, допоможе батькам краще розуміти проблеми дітей, а батькам дітей-інвалідів позбавитися від надмірної опіки над ними, оскільки діти стають більш самостійними і впевненими в собі.

Спираючись на все вищесказане можна стверджувати, що ефективність діяльності навчального закладу у напрямку розвитку інклюзивної практики залежить від роботи міждисциплінарної команди педагогів і психологів, а також ставлення батьків (і здорових дітей, і дітей з ППРФ) до цього процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алехина СВ., Семаго Н.Я., Фади́на А.К.. Сборник. Инклюзивное образование. Выпуск 1.-М.:Центр «Школьная книга», 2010.

2. Новий державний стандарт початкової загальної освіти // Міністерство освіти України // URL: <http://mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2017/08/21/novij-derzhavnij-standart-pochatkovoyi-zagalnoyi-osviti.pdf>

3. Інклюзивна освіта: теорія та практика: навчально-методичний посібник/ [за заг.ред. М.Г.Буйняк, І.В.Возняк, Л.В.Годовнікова, О.І.Дмитрієва, А.М.Змужко за заг.ред.С.П.Миронової]. -Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014.- Ч.2.-184с.

4. Колупасва А.А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою/ ААКолупасва // Особлива дитина: навчання і виховання.- 2014.= №2(70).- 7-18.

5. Ленів Зоряна. Підготовка кадрів для створення оптимальних умов дітям із порушеннями психофізичного розвитку в інклюзивному середовищі / Ленів Зоряна // Особлива дитина: навчання і виховання.- 2014.- №3(71).-13-20.

6. Основи інклюзивної освіти//навчально-методичний посібникДі.О.Білозерська, Л.В.Будяк, З.П.Ленів, Ю.М.Найда, Г.В.Сак, О.М.Таранченко, за заг.ред.А.А.Колупасвої - К. «А.С.К.», 2012 - 308с.

7. Психолого-педагогические основы инклюзивного образования: Коллективная монография/Отв.ред. СВАлехина. М.:МГППУ. 2013.- 334с.

REFERENCES:

1. Alekhina, S. V., Semago, N.Ya., & Fadina, A. K. (2010). *Zbornik: Inkluzivnoe obrazovanie. Vol. 1* [Collection. Inclusive education] Moscow: Tsentr «Shkolnaia kniga».

2. Ministry of Education of Ukraine. *Novyi derzhavnyi standart pochatkovoi zahalnoi osvity* [New state standard of primary general education]. Retrieved from

<http://mon.gov.ua/content/%P0%9P%P0%BE%P0%B2%P0%B8%P0%BP%P0%B8/2017/08/21/novii-derzhavnii-standart-pochatkovovi-zagalnovi-osviti.pdf>

3. Myronova, S. P. (Ed.)- (2014). *Inklyuzivna osvita: teoriia ta praktyka: Vol. 2* [Inclusive education: Theory and practice]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka.

4. Kolupaieva, A. A. (2014). Inklyuzivna osvita yak model sotsialnoho ustroiu [Inclusive education as a model of social organization]. *Osoblyva Dytyna: Navchannia i Vychovannia*, 2 (70), 7-18.

5. Leniv, Z. (2014). Pidhotovka kadriv dlia stvorennia optymalnykh umov ditiam iz porushenniamy psykhofizychnoho rozvytku v inklyuzivnomu seredovyshchi [Training for optimal conditions for children with disorders of psychophysical development in the inclusive environment]. *Osoblyva Dytyna: Navchannia i Vychovannia*, 3 (71), 13-20.

6. Kolupaieva, A. A. (2012). *Osnovy inklyuzyvnoi osvity* [Fundamentals of inclusive education]. Kyiv: «A.S.K.».

7. Alekhina, S.V. (Ed.). (2013). *Psikhologo-pedagogicheskie osnovy inklyuzivnogo obrazovaniia* [Psychological and pedagogical bases of inclusive education]. Moscow: MGPPU.

Valentyna Krotenko. Interaction with parents as a composition of efficient psychological support of children in conditions of inclusive education.

Article considers the problem of psychological parents support in teaching their children in inclusive classes. Also we analyzed the principle of inclusive education and outline the problem of inclusive education in the modern school. It was determined that one of the important problems in the establishment of inclusive education is the problem of re-formatting of parent's attitude to educational innovation. In addition was dedicated the basic principles of psycho-pedagogical support of parents and defined the components of working with parents. Proposed effective forms of counseling and remedial assistance to parents and approximate educational topics of organizational and learning activities. Special attention is paid to the joint sessions with the parents of "healthy" children and children with damage of mental and physical development based on the described algorithm for work

Keywords: *inclusion, inclusive education, psychological support, counseling and remedial assistance, the principle of inclusive education, adaptive position.*